

Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna*

DAVID Z. SCHEFFEL**

Profesor Hann se domnívá, že budoucnost antropologie jako zajímavé a podnětné disciplíny závisí na třech základních předpokladech: nutnosti zachovat etnografický terénní výzkum; potřebě vážně se zabývat historií; požadavku respektovat místní intelektuální tradice. Nezdá se mi, že by mělo smysl vyjadřovat se k prvním dvěma podmínkám. Zde Hann především opětovně formuluje stanovisko, k němuž se hlásí většina západních antropologů, a předpokládám, že důraz, který klade na dobrou etnografii, stejně jako jeho argumenty ve prospěch důkladného historického zkoumání zřejmě nezpůsobí překvapení ani mezi našimi kolegy v postsocialistické Evropě. Avšak Hannovo třetí tvrzení o vzájemném působení mezi místními a importovanými intelektuálními tradicemi se dotýká několika sporných témat, k nimž bych se rád vyslovil.

Je potěšující slyšet z úst významného západního vědce pochvalné zhodnocení intelektuálních tradic jakéhokoli oboru ve *východní* Evropě a antropologie v tom nepředstavuje výjimku. Hann správně upozorňuje, že většina britských a severoamerických antropologů nezná místní práce z oboru, a oprávněně poukazuje na možné výhody komplexního zkoumání člověka opírajícího se o „zralou syntézu“ folkloristiky (*Volkskunde*) a etnologie (*Völkerkunde*), jež se možná začíná rýsovat na některých univerzitách v postsocialistické Evropě [Hann 2007]. Sebekritické odmítnutí modelu sociální antropologie coby příkladu hodného následování ve střední a východní Evropě přichází poněkud nečekaně od předního sociálního antropologa a Hann zjevně ví, že jeho stanovisko vyvolá mezi „západníky“ v regionu docela velký rozruch.

Hannovo hodnocení situace je však bohužel postiženo nedostatečným zohledňováním právě onoho historického výzkumu, který ve svém textu tak obdivuhodným způsobem obhajuje. Jako důkladný znalec antropologie ve střední a východní Evropě by měl vědět, že co se týče syntézy mezi (domácí) folkloristikou a (kosmopolitní) etnologií, v níž doufá, jejich intelektuální historie nabízí mnohem více příkladů paralelní existence než symbiotického soužití. Pro mnohé čtenáře tohoto čísla *Sociologického časopisu* není neznámou skutečností, že tvrdá konkurence mezi těmito dvěma (sub)disciplínami je silou, jež utvářela českou antropologii. Na jedné straně se koncem 19. století objevuje obor příbuzný

* Reakce Ivo Budíla na tento příspěvek je otištěna na stranách 273–274.

** Kontaktní adresa: Prof. David Z. Scheffel, Department of Sociology and Anthropology, Thompson Rivers University, Kamloops, BC, Canada, V2C 5N3, e-mail: dscheffel@tru.ca.

současným *native studies*, který se obvykle označuje jako *národopis*. O něco málo později vzniká sesterská disciplína nazývaná obecná nebo srovnávací etnografie – avšak nikoli jako doplněk, nýbrž jako zarytý protivník. Soupeření mezi těmito dvěma obory bylo význačným rysem české antropologie po dobu více než jednoho století a jako takové nemá mnoho společného se socialismem ani postsocialismem [Scheffel, Kandert 1994]. Dnešní touha některých našich kolegů ze střední a východní Evropy po importované sociální antropologii je pouze moderní replikou mnohem staršího nerozřešeného problému.

Může napětí mezi (parochiálními) *native studies* a (kosmopolitní) etnologií zmizet pod záštitou „zralé syntézy“ navrhované Hannem? Tu a tam lze najít náznaky spolupráce. Český lid, nepokrytě nativistický reprezentativní časopis české etnografie založený v roce 1891, se nedávno rozhodl pro rozšíření svého názvu na Český lid – Etnologický časopis, a jak se zdá, několik univerzitních kateder v některých zemích regionu se alespoň pokusilo překlenout propast mezi oběma subdisciplínami [Scheffel 1999]. Ale proti každému příkladu spolupráce se dají postavit jiné příklady polarizace a úplného odštěpení. V České republice se má za to, že syntéza toho druhu, jakou navrhuje Hann, je idealistickou vizí s malou nadějí na uskutečnění.

Mám-li mluvit za sebe, pak třebaže souhlasím s názorem, že *Volkskunde* / národopis / *native studies* mohou být pro badatele zabývající se místní kulturou a společností velmi užitečné, mé omezené kontakty s představiteli tohoto řemesla mě nutí pochybovat o tom, zda jsou ochotni vyjít za obzor svých zkušeností a tolerovat, natož hledat, vysvětlení, která by překračovala místní prostředí. K tomuto zjištění jsem dospěl několikrát v důsledku svého kritického hodnocení českého národopisu [Scheffel 1992; Scheffel, Kandert 1994]. V podtextu domácích reakcí bylo vždy cítit, že počínání „jiného“, který se kritickým okem dívá na „naše“ praktiky a přesvědčení, je pokládáno za nelegitimní [Langer 2002; Woitsch 2002]. To je ovšem postoj společný praktikantům většiny typů *native studies* (černošská studia, ženská studia, domorodá studia atd.) a právě zde můžeme vidět obzvlášť zřetelně rozdíl vůči (kosmopolitní) etnologii nebo antropologii.

Mnozí naši kolegové v postsocialistické Evropě, kteří teprve nedávno vyšli z dlouhého období výjimečně mnohostranného parochialismu, z pochopitelných důvodů touží po nových modelech sociální vědy, které jim umožní navázat spojení s vědeckým vývojem v západním světě. Universalismus a kosmopolitní povaha sociální antropologie z ní činí logickou volbu hodnou následování. Nelze však naivně očekávat, že bude stačit pouhá změna terminologie. Jak ukazuje profesor Hann, kultura socialismu stále ovlivňuje postsocialistické období; tuto situaci výstižně shrnuje německý neologismus „Mauer im Kopf“. Právě takové mentální překážky brání skutečnému vědeckému pokroku a jejich vliv je mnohem silnější než vliv etikety, již se rozhodneme používat pro označení určité disciplíny.

Dovolím si to doložit příkladem z vlastní zkušenosti s českou postsocialistickou antropologií. V nedávné době se mi dostal do ruky sborník textů věnovaných dějinám výuky antropologie v několika evropských zemích [Dracklé,

Edgar, Schippers 2003]. Zaujal mne v něm příspěvek, který se zabýval intelektuální historií české etnologie a jehož autorem byl jeden z předních stoupenců její přeměny na antropologii západního střihu, profesor Ivo Budil [2003]. Při čtení se mi některé obraty nebo dokonce celé věty začaly zdát povědomé. Nakonec jsem si uvědomil, že čtu celé části článku, který jsem napsal asi o deset let dříve s jedním českým kolegou [Scheffel, Kandert 1994]. Nacházejí se zde celé pasáže převzaté z našeho příspěvku, včetně doslova opsaných anglických překladů přímých citátů z české etnografické literatury. Tu a tam bylo změněno slovo nebo byly vypuštěny některé úseky vět, avšak každý nezaujatý čtenář by musel uznat, že značná část dotyčného textu je jenom nepatrně pozměněnou verzí naší dřívější publikace. Skutečnost, že to není práce nějakého vědeckého začátečníka, ale zkušeného a velmi plodného autora a vedoucího katedry, která se snaží následovat vzor západní antropologie více než kterákoli jiná česká instituce [Budil 2003: 100], mne nutí k závěru, že se tu nejedná o vědomé porušení akademické poctivosti. Když jsem se informoval u několika českých kolegů ohledně příslušných pravidel a předpisů, bylo mi skutečně potvrzeno, že zdejší tolerance praktik zavánějících plagiarismem je značně vyšší, než na co jsem zvyklý v Kanadě, a že neexistuje konsenzus ani o tak základním prvku vědecké činnosti, jakým je definice hranic mezi vlastní a cizí myšlenkou.

Čím je tato historka zajímavá pro budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě? Snažím se ukázat, že bychom měli brát vážně preskriptivní konotaci slova *disciplína*. Právě proto, že je akademickou disciplínou, je antropologie závislá na udržování a vynucování určitých standardů, včetně akademické poctivosti. Zdá se mi, že tento disciplinární rozměr vědecké práce se v České republice nebere tak vážně jako v Kanadě – mám-li porovnat dvě země, které dobře znám –, a nacházím pro to dva důvody. První souvisí s dlouholetou českou tradicí překrucování vědeckých výsledků v nejširším slova smyslu, aby sloužily konkrétním politickým cílům. Na rozdíl od obyvatel zemí, kterým bylo dopřáno více politické stability, mají Češi sklon dívat se na vědeckou práci jako na utilitární činnost řízenou pragmatickými ohledy. Myšlenka usilování o „pravdu“ – kterou lze najít v mottech mnoha západních univerzit – v Česku vyvolává spíše ironické úsměšky než obdiv. Druhý důvod se odvozuje od proslulého českého umění přechytračit každou vyšší moc. Tento výrazný rys národní povahy, který učinil nesmrtelným Haškův „dobrý voják Švejk“, nabízí snadné ospravedlnění i pro ty nejextrémnější formy relativismu, jež dokáží hladce zpochybnit jakýkoli příkaz přicházející „shora“. I když tyto rysy zjevně existovaly již před nástupem komunismu [Scheffel, Kandert 1994], totalitní řád vytvořil obzvlášť příznivé podmínky pro to, aby přežily a rozšířily se daleko mimo svou původní doménu. Není proto nijak překvapivé, že se s oběma setkáváme ještě dlouho po pádu státního socialismu.

Vrátím-li se k výzvě Chrise Hanna, aby byl náležitě doceněn přínos domácích etnografů, souhlasím, dopřejme jim tohoto uznání. V čem však tento přínos spočívá, pomineme-li střípky lokalizovaných popisů, jež se hodí do etnografic-

kého atlasu? Ze všech místních badatelů věnujících se české a slovenské lidové kultuře se pouze Petru Bogatyrevovi – to jest ruskému emigrantovi – podařilo vytvořit dílo trvajících mezinárodního významu. Abych shrnul svou argumentaci, tvrdím, že naši kolegové v postsocialistických zemích se mají zajímat méně o název, který dávají oboru, jemuž se věnují, a naopak více o standardy, které jej přemění ve věrohodnou akademickou disciplínu. To zahrnuje nejen založení profesních organizací, ale také schválení kodexů chování, standardů užívaných při hodnocení rukopisů určených k publikaci a kritérií pro udělování vyšších titulů a kariérní postup. Profesionální prohřešky, včetně akademických podvodů, by měly být definovány a stíhány. Bez takových přísných pravidel našim kolegům hrozí nebezpečí, že namísto věrohodné vědecké práce vytvoří Potěmkinovu vesnici.

DAVID Z. SCHEFFEL je pražský rodák, od roku 1968 žijící v cizině. Působí jako řádný profesor kulturní antropologie na Thompson Rivers University v Kamloops v Kanadě. Jeho etnografické zájmy zahrnují labradorské Eskymáky, ruské staroobradce, slovenské Romy a filipínské praobyvatele Ati.

Literatura

- Budil, Ivo. 2003. „Teaching and Learning Anthropology in the Czech Republic.“ Pp. 94–101 in Dorle Dracklé, Iain R. Edgar, Thomas K. Schippers (eds.). *Educational Histories of European Social Anthropology*. Oxford: Berghahn Books.
- Dracklé, Dorle, Iain R. Edgar, Thomas K. Schippers (eds.). 2003. *Educational Histories of European Social Anthropology*. Oxford: Berghahn Books.
- Hann, Chris. 2007. „Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 15–30.
- Langer, Jiří. 2002. „Opožděné zbytečnosti.“ Pp. 251–52 in Markéta Holubová, Lydia Petráňová, Jiří Woitsch (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Scheffel, David. 1992. „Antropologická etika ve východní Evropě.“ *Národopisný věstník Československý* 9 (51): 3–10.
- Scheffel, David. 1999. „Slovak Ethnology in the Post-Socialist Era.“ *Ethnologies* 21 (2): 55–65.
- Scheffel, David, Josef Kandert. 1994. „Politics and Culture in Czech Ethnography.“ *Anthropological Quarterly* 67 (1): 15–23.
- Woitsch, Jiří. 2002. „Nezdařený pokus Davida Scheffela a Josefa Kanderta.“ Pp. 267–270 in Markéta Holubová, Lydia Petráňová, Jiří Woitsch (eds.). *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.